ОКРЪЖЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ

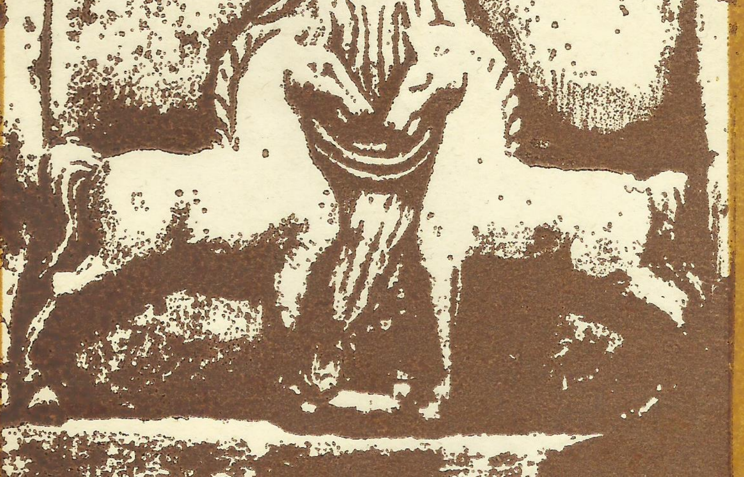

АВГУСТА
AVGVSTAE

СПАС МАШОВ

АВГУСТА

Враца
1980

А В Г У С Т А

Автор Спас Машов
Рецензент к. и. н. Василка Герасимова-Томова
Корица и худ. оформление Виктор Борисов
Рисунки в текста Елена Ценова
Коректор Божана Якоубек
Държавна печатница „Васил Александров" — Враца
пор. № 221 Тираж 2000
Ведомствено издание — разпространява се безплатно

Родоначалникът на българската археология Карел Шкорпил за първи път споменава римския град Августа при с. Хърлец, Врачански окръг. Той локализира Августа в руините на късноантичната и ранновизантийска крепост „Калето". К. Шкорпил дава едно сравнително точно описание на местността и крепостните съоръжения. Към същия материал е представен и план на крепостта, която има форма на неправилен петоъгълник, издължен от север към юг. Крепостта според К. Шкорпил е била снабдена с три порти—по една от изток, запад и север. На неговия план са маркирани и тринадесет кули, от тях две са ъглови и единадесет междинни[1]. Южната, най-издигнатата част на платото е отделена със стена (обр. 1). По-късно Вацлав Добруски публикува една оброчна плоча, открита в околностите на Августа. Тя е посветена на тракийския конник и богинята Епона (обр. 2). По негово мнение съединяването на тракийския бог-конник с келтското божество Епона е засвидетелствувано тук за първи път[2]. Един надпис от некропола на Августа публикува Б. Филов (обр. 3). Той е на ветеран от ала Капитонис, която е лагерувала източно от Августа, в кастела Вариана, при дн. с. Лесковец[3]. Веселин Бешевлиев, разглеждайки имената на селищата от римската епоха, поставя Августа сред тези с латински произход на имената[4]. В свои публикации Велизар Велков[5] и Василка Герасимова[6] отделят значително място на Августа. Едно съобщение имаме и в сп. „Турист", където се казва, че в средата на „Калето" са се издигали стените на една сграда, която местното население наричало „двореца“[7]. За още един надпис, отнасящ се за ветеран, но вече от ала Августа[8], съобщава отново К. Шкорпил· Използувайки тези материали, Борис Геров идва до извода, че „... През Флавиево време в „Калето“ при с. Хърлец е стояла ала Августа, която вероятно дава името на селището, а по-късно и на р. Огоста. Върху лагера на конната част от I век на това място през II век се развива градският център Августа“[9]. Разглеждайки териториите на отделните градски центрове от римската епоха. Б. Геров казва: „... Остава открит въпросът, дали пространството между долното течение на р. Огоста и р. Цибрица е принадлежало на територията на Ескус (при дн. с. Гиген) или пък някое от селищата край Дунава, евентуално Августа или Региана, е притежавало муниципиално право и е било център на тази територия“[10]. Отделни материали, открити в землището на Хърлец, публикуват Б. Николов[11] и Сп. Машов[12].

АВГУСТА В ДРЕВНИТЕ ХРОНИКИ

За първи път срещаме името на Августа в двата римски пътеводителя — на император Антонин и картата на Певтингер, като селище на крайдунавския път от Сингидунум (дн. Белград) за Константинопол[13].

По-късно в „Списък на служебните рангове в Римската империя“ е посочено, че Августа е подчинена на дукса на провинция Крайбрежна Дакия, а в крепостта лагерува отред конници-далматинци[14]. В „География“ на неизвестен автор от Равена също се споменава Августа[15].

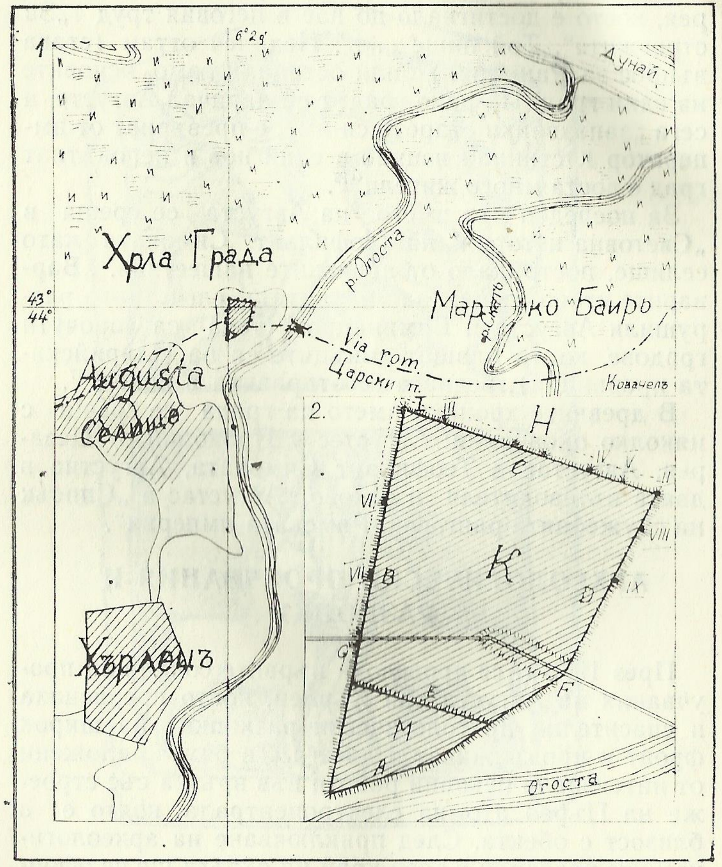

Обр. 1. План на крепостта по К. Шкорпил

По-обширно е сведението на Прокопий от Цезарея, което е достигнало до нас в неговия труд „За строежите“. Той пише „. . . Недалеч оттам (става въпрос за Рациария) били останали само основите на един град. По-рано градът се наричал Августе, а сега „запазвайки старото си име, е превърнат от император Юстиниан изцяло в един нов и непокътнат град с доста много жители“[16].

За последен път името на Августа се среща в „Световна история“ на Теофилакт Симоката като селище, пострадало от аварските нашествия. „Варварите (става въпрос за аварите), след като разрушили Августа и Виминацио (това са прочути градове, които плащат данъците си на Илирийската провинция), веднага се отправиха в поход“[17].

В древните хроники името на града се среща с няколко окончания: Августес у Прокопий от Цезарея, Августас в Теофилакт Симоката, Августис в двата пътеводителя и отново Августас в „Списък на служебните рангове в Римската империя“.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ И РАЗКОПКИ

През 1973 г. се проведоха първите сондажни проучвания на Августа при Хърлец, които прераснаха в спасителни археологически разкопки на широк фронт и продължават и досега. Те бяха наложени от интензивни изкопни работи във връзка със строежа на Първа атомна електроцентрала, която е в близост с обекта. След приключване на археологическите разкопки в този край на окръга ще се оформи един интересен туристически комплекс, който ще

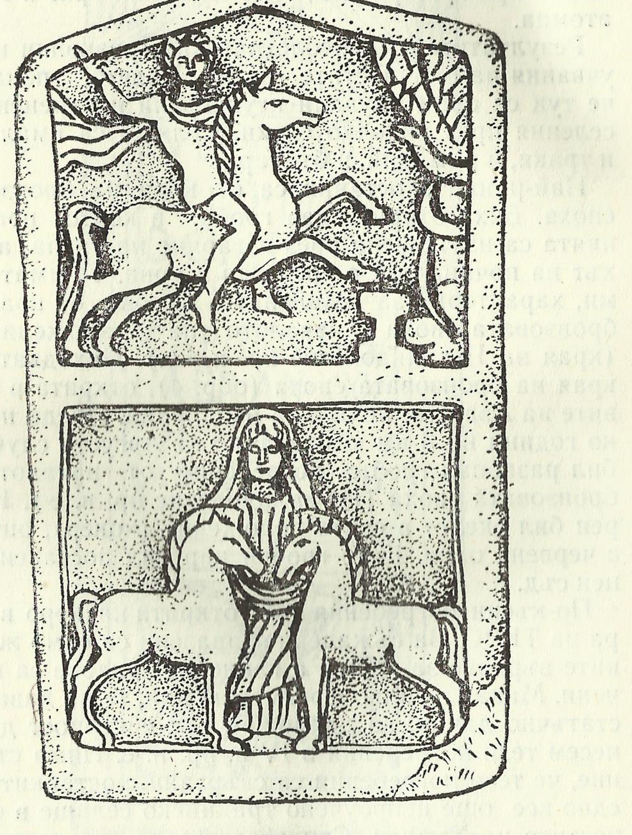

Обр. 2. Оброчна плочка на тракийския конник и Епона

обхваща историята на нашите земи от древността до днес — Августа, средновековната крепост „Камъка "при гр. Оряхово, Козлодуйския бряг и Първа атомна.

Резултатите от археологическите разкопки и проучвания на околностите на м. „Калето“ показват. че тук са съществували неукрепени и укрепени поселения през няколко епохи. Селища са имали тук и траки, и римляни, и българи.

Най-ранните останки са от края на бронзовата епоха. Бяха открити два гроба, в които погребенията са извършени чрез изгаряне на трупа, а прахът на починалите е поставен в урна. Те имат форми, характерни за глинените съдове от края на бронзовата епоха и началото на старожелязната (края на II хилядолетие пр. н. е.). Находката от края на бронзовата епоха (обр. 4), открита в основите на Августа, не остава изолирана. Преди няколко години на 3 км югозападно от Августа случайно бил разкопан гроб с погребение от началото на бронзовата епоха (III хилядолетие пр. н. е). Намерен бил скелет в свито положение (хокер), оцветен с червена охра. Като гробен дар бил поставен глинен съд.

По-късни погребения били открити наскоро в двора на ТКЗС. За съжаление запазени са само железните върхове за копия, а глинените съдове са начупени. Макар и силно фрагментирани, те ни дават достатъчно данни, за да можем със сигурност да отнесем тези погребения в IV в. пр. н. е. Няма съмнение, че тези погребения са свързани с останките на едно все още непроучено тракийско селище в околностите на Хърлец. Свидетелство за присъствието на траките в близост с Калето са издигнатите в зем-

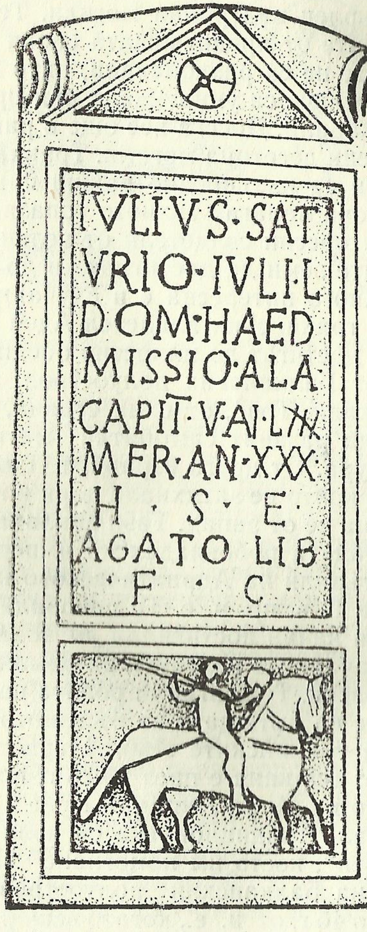

Обр. 3. Надгробен надпис на ветеран от ала Капитонис

лището на Хърлец надгробни могили. Те са характерни за траките от предримската епоха в нашия край. Могилите не са разкопавани, нито проучвани, но част от тях вече са унищожени при прокопаване на различни канали. Досега все още в района на селото са запазени десетина могили. Тракийските надгробни могили са извънредно важни паметници от древността. Това налага тяхното опазване, за да могат тези интересни свидетели от величавото минало на нашите земи да достигнат и до бъдещите поколения. Много интересна е и случайно откритата монета на тракийския владетел Адей (обр. 5).

Траките не достигат до цялостно обединение на племената от Балканския полуостров, а създават отделни държави. Това, от една страна, им дало възможност да развият самобитна материална и духовна култура. От друга страна, те били в постоянна вражда, която не затихнала дори и пред заплахата, надигаща се от запад. Тази заплаха идвала от страна на младата робовладелска империя — Рим. Римляните стъпили на Адриатическото крайбрежие в началото на II в. пр. н. е. Те покорили македонците и по този начин достигнали до земите на траките. Първоначалните контакти на римляните с траките са търговски. Те изиграли ролята на проучване и разузнаване на пътищата за бъдещото военно завладяване на тракийските земи. Първото нахлуване северно от Балкана е през 29/28 г. пр. н. е. под ръководството на Марк Лициний Крас[18]. Римляните и тук прилагали традиционната си политика: „разделяй и владей“, което им помогнало за по-лесно завладяване на Балканския полуостров. Така се достигнало до 46 г. от н. е., когато всички тракийски племена били покорени, земите им разделени на провинции и включени в пределите на Римската империя. За един дълъг период от време р. Дунав става северна граница на Рим с отвъддунавските варварски племена. Това наложило и изграждането на сигурна отбранителна система, т. н. „Дунавски лимес“. Звено от тази система е и крепостта Августа. За да могат да придвижат войските си в най-застрашената точка на империята, римляните изграждат солидни пътища. Такъв е бил пътят, изграден по Дунавското крайбрежие, свързващ крепостите и селищата от Виминациум до Византион. Той минавал и през Региана при Козлодуй, Августа при Хърлец и продължавал на изток до делтата на Дунава, а след това по черноморския бряг. Потвърждение на факта, че пътят не е съществувал, а е изграден след завладяването на Балканския полуостров от римляните, са имената на селищата, през които преминава. Близо 50 % от имената на селищата и кастелите, достигнали до нас, са с латински произход[19].

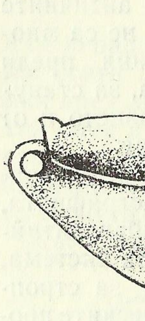

Обр. 4. Глинени урни от края на бронзовата епоха

Както видяхме, писмените сведения на античните и ранновизантийски хронисти за Августа не са многословни. Освен това те дават сведения преди всичко за местоположението на крепостта, за стануващите в нея военни части, за разрушаването ѝ от варварите или за нейното възстановяване.

Провежданите в момента археологически разкопки ни дават по-точна представа за топографията, формата и големината на античния и ранновизантийски град Августа, за неговата укрепителна система, водопроводна и канализационна мрежа, за строителната техника и занаятите. Археологическите проучвания ни дават сведения за бита, културата, нравите, обичаите, изкуството и религията, за променливата история на града и околностите му в продължение на римската и ранновизантийска епоха.

Спасителните археологически разкопки се провеждаха с голямо напрежение и интерес. Под равната повърхност на „Калето“ постепенно се очертаваха границите на крепостта и се разкриваше страница по страница историята на един забравен град от далечното минало на нашия край. След четиринадесет столетия на мълчание ние имаме щастието да влезем отново в съприкосновение с древността и да надникнем в тайните на Августа.

Августа е разположена на 2,5 км северно от с. Хърлец върху невисоко плато на левия бряг на старото корито на р. Огоста. То има господстващо положение над околната равнина и е било естествено защитено през античността. От юг го ограждали високите 10 — 12 м брегове на Огоста, от изток и север се е простирало непроходимо блато, което е пресушено в наши дни при корекцията на р. Огоста. Единствено най-достъпна е била местността откъм запад. За да се подсили защитата от тази страна, освен издигнатата крепостна стена е бил изкопан пред нея и ров. В най-южната част на „Калето“ той личи и досега. Площта, която заграждат крепостните стени, е около 80 дка, но както е известно, античните градове са се простирали и далеч навън от стените.

Като гранична провинция Мизия (по-късно Крайбрежна Дакия) е изпитала първите удари на нахлуващите от север враждебни племена, които успявали да преминат р. Дунав. Дългогодишните археологически проучвания на римския и ранновизантийски град Августа ни дадоха възможност да проследим укрепителните съоръжения в един дълъг период от време (от III до VI в.). Обикновено се смята, че крепостните стени и съоръженията, свързани с тях, през късната античност били строени набързо, под напора и паническия страх от нападенията на варварските племена откъм север. Проучването на Августа показа, че не е имало нищо подобно. Градежът е изпълнен в добрите традиции на римското строителство, методично и с голяма точност и дори издава един стремеж към стро-

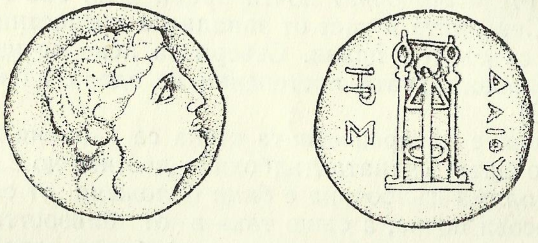

Обр. 5. Бронзова монета на тракийския владетел Адей

га красота и симетрия, удивителна архитектурна точност, която размирните времена и външна заплаха не са могли да смутят.

КРЕПОСТНАТА СТЕНА

следва профила на платото, поради това градът има неправилна петоъгълна форма, издължена от север към юг. Западната й част от проучената източна стена сключват почти прави ъгли със северната. Северната и част от западната крепостни стени не са съвсем прави. Северната леко се издава навън, а западната постепенно се вдава на изток (обр. 6)·

Основите на крепостната стена са вкопани здраво в почвата. Тяхната дълбочина достига до 2,30 м. Тази голяма дълбочина е била наложена от слабата льосова почва, а също така и от близостта на блатото, което допълнително отслабвало здравината на терена. Стените са изградени от грубо обработени камъни, споени с бял хоросан. Ширината им достига до 2,50 м. Външното и вътрешно лице са изградени от по-едри ломени камъни с по-равна външна страна, а вътрешността е запълнена с блокаж от дребни ломени камъни, примесени с много хоросан. Поради големите разрушения на крепостната стена през столетията, когато Августа за дълго е била използвана като кариера, по време на разкопките тя бе запазена най-много до 1,50 — 2 м. Много трудно е да се определи първоначалната височина на крепостната стена, но сравнявайки я със стените на други по-запазени градове от същата епоха, като например крепостната стена на Хисар[20], можем да приемем, че и стената на Августа е била висока до 10 — 12 м.

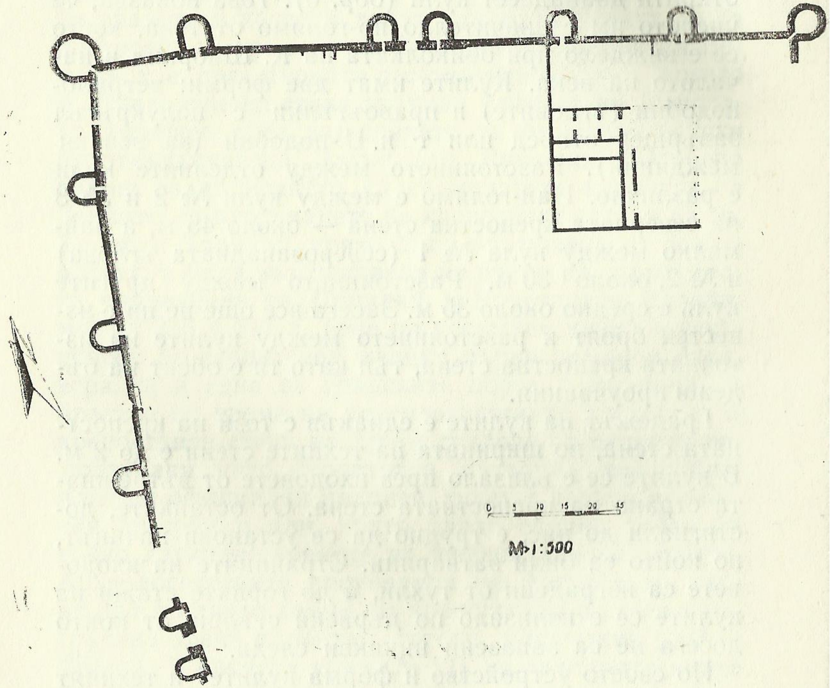

Обр. 6. План на проучената част от крепостта Августа

Крепостта по плана на Шкорпил е имала тринадесет бойни кули (обр. 1). При археологическите разкопки само на северната крепостна стена и часта от западната (която е проучена досега) бяха открити дванадесет кули (обр. 6). Това показва, че числото им е значително по-голямо от това, което се е виждало при обиколката на К. Шкорпил в началото на века. Кулите имат две форми: ветрилоподобни (ъгловите) и правоъгълни с полукръгъл завършек отпред или т. н. U-подобни (за всички междинни). Разстоянието между отделните кули е различно. Най-голямо е между кули № 2 и № 3 на северната крепостна стена — около 45 м, а най-малко между кула № 1 (северозападната ъглова) и № 2, около 30 м. Разстоянието между другите кули е средно около 35 м. Засега все още не ни е известен броят и разстоянието между кулите на източната крепостна стена, тъй като тя е обект на бъдещи проучвания.

Градежът на кулите е еднакъв с този на крепостната стена, но ширината на техните стени е до 2 м. В кулите се е влизало през входовете от вътрешната страна на крепостната стена. От останките, достигнали до нас, е трудно да се установи начинът, по който са били затваряни. Страниците на входовете са изградени от тухли, а до горните етажи на кулите се е излизало по дървени стълби, от които досега не са запазени никакви следи.

По своето устройство и форма кулите и техният начин на градеж много приличат на съвременните им крепостни стени на други късноантични и ранновизантийски градове и кастели в провинция Долна Мизия (Северна България) и Малка Скития (дн. Румънска Добруджа). Между тях заслужава да се споменат: Ескус[21] (при дн. с. Гиген), Нове[22] (при Свищов), Абритус[23] (при Разград), Ятрус[24] (при с. Кривина, Русенски окръг), Трезмис[25] (при с. Иглица), Капидава[26] (при с. Капидава), Диногенция[27] (при с. Гарван) и др.

Досегашните археологически проучвания на тези градове и кастели дават данни, че всички те са построени по времето на Лициний и Константин Велики, т. е. през първите десетилетия на IV в., когато р. Дунав отново става граница (лимес) на Римската империя, след изтеглянето на римските войски от отвъддунавска Дакия (дн. Румъния). Особено важни за датирането на споменатите крепости са данните от проучването на крепостната стена на гр. Тропеум Траяни[28], която била разрушена от готите в 295 г. и била възстановена по време на съвместното управление на Лициний и Константин Велики, между 315 и 317 г. Това по несъмнен начин е установено от строителен надпис върху каменен блок, вграден в една от градските порти и намерен в пръстта по време на археологическите разкопки. В крепостните стени на други градове са открити използвани като строителен материал надгробни плочи и официални надписи, тухли с печати от римски легиони и али, които дават опорни точки за точно датиране времето на изграждане на стените. Археологическите проучвания на Августа за първи път ни дават данни, че крепостната ѝ стена е изградена преди първите готски нашествия (238 — 251 г.). В южната кула (№ 12) на западната порта бе открита колективна находка от бронзови монети върху под от хоросанова замазка. Те са сечени от името на имп. Константин Велики и синовете му Константин II, Констанс и Констанций, а последните са от името на имп. Валенс (378 — 395 г.) (обр. 7). Това е времето на вторите готски нашествия, когато Августа е била разрушена за втори път. Под хоросановата замазка, служеща за под, продължаваше културен пласт, а най-ранната монета в него е от имп. Гордиан III (238 — 244 г.), сечена във Виминациум (дн. Косталац) (обр. 8). На тези две подови нива съответства и различно изграждане на стената на тази кула, които ясно се разграничават едно от друго. За последния период от съществуването на крепостта за датата на нейното разрушаване представа получаваме от една голяма колективна находка от оръдия на труда (обр. 9), оръжия, бронзови съдове и монети. Монетите в тази находка са сечени от името на византийските императори: Анастасий, Юстин I, Юстиниан I, Юстин II и жена му София, а последната е от Тиберий Константин (581 — 582 г.) (обр. 10). Това е едно сигурно потвърждение на сведението на Теофилакт Симоката, че Августа е разрушена от аварите в 582 г.

Влизането в Августа е ставало през три порти. Само откъм юг не е имало вход, тъй като там градът опира на високия, отвесен бряг на р. Огоста. Две от портите — северната и западната, вече са разкрити, а на западната стена е открита и една малка порта (потерна). Потерните са тайни входове, служещи за внезапни излази, когато градът е бил застрашен от врагове. Третата голяма порта, на източната стена, не е проучена, но К. Шкорпил я отбелязва на своя план. Логично е там да е имало вход, тъй като главният път, вървящ от запад към изток, е минавал през града. Бъдещите археологически разкопки вероятно ще потвърдят нейното съществуване и ще ни дадат точна представа за нейното устройство.

Обр. 7. Бронзова монета от имп. Валенс

СЕВЕРНАТА ПОРТА (обр. 11). Тя беше открита през 1973 г. От изток и запад е фланкирана от две кули с U-подобна форма, които се издават напред от крепостната стена. Стените им са доста повредени, особено най-издадената част на западната кула. Тя е разрушена до основата.

Портата има външна, отвесно спускаща се врата (катаракта) и вътрешна — двукрила на въртящи се оси. За устройството на външната врата данни получаваме от отвесните правоъгълни жлебове, издълбани в страниците, които ограничават отвора на портата с ширина 4 м. Ширината на отвесните жлебове, по които се е спускала вратата, е 15 см. Дървената масивна врата, дебела 15 см, обкована с желязо, не е запазена. От вътрешната са запазени само хоризонталните плочи в двата края. В тях са издълбани дупки, в които се движели отвесните оси на двукрилата врата. За да се осигури по-лесното им движение, под тях са били подложени дървени трупчета, обковани отвън с желязо. Макар и напълно разядена от ръждата, едната обковка бе намерена в западната част на портата. Разстоянието между двете врати е 70 см. Стените на портата са изградени от едри, добре огладени варовикови блокове. Подът на портата е настлан с големи хубаво оформени плочи, които обхващат само прохода. Непосредствено зад двукрилата врата, в източната страница на портата, има отвор, в който се е прибирала гредата, подсигуряваща вратата отвътре. Размерите на отвора са 30 на 30 см, което показва, че гредата е имала близки до тези размери. За по-лесното ѝ движение подът и страниците на отвора са били облицовани с тухли.

Августа споделя съдбата на крепостите и градовете в провинция Мизия. Тя преживява години на икономически и културен разцвет, но и години на вражески нашествия. Чисто отбранителни съображения наложили наскоро след изграждането ѝ северната порта да бъде затворена с набързо изграден зид. Оставена е само една малка врата, широка 1,20 м. Грубата и набързо направена зидария рязко се отделя от добре оформените камъни, използувани при първоначалния градеж. Това ни навежда на мисълта, че опасността ще да е била голяма и твърде близка, за да се затвори тази така добре изградена порта. По-късно малката врата (потерна) също е затворена, а двете стени са подсилени с трета, но още по-набързо изградена. За спойка е използувана кал. Върху настилката на портата, която е изградена от мек варовик, почти няма следи от колела, което показва, че тя е използувана за много кратко време.

Възниква естествено въпросът, кога е била зазидана първоначално северната порта на града и кога окончателно е бил прекъснат достъпът в крепостта през нея. Южно от страницата на входа на 1 м от античното ниво бе открита колективна находка от бронзови монети. Тя ни дава известни указания за датата на тези драматични събития от историята на Августа. Въпреки че повечето от тях са лошо запазени, то от тези, които се разчитат, се вижда, че са сечени по времето на имп. Валенс (края на IV в.). Това е периодът на вторите готски нашествия. Навярно с тези вълнения в провинция Мизия е свързано и първото преустройство на тази порта. По-късно през VI в. по времето на имп. Юстиниан I (527 — 565 г.), както се споменава в съчинението на Прокопи „За строежите“ крепостната стена на Августа е издигната от основи. По това време е била зазидана потерната, а двата зида подсилени с трети. Дебелината на така оформилия се зид е почти колкото и на крепостната стена.

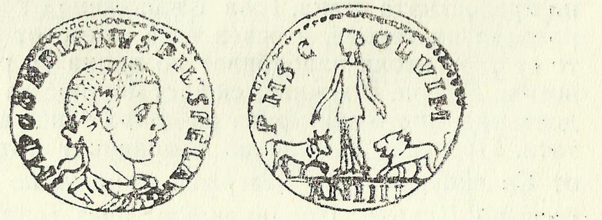

Обр. 8. Бронзова монета, отсечена във Виминациум от имп. Гордиан III

Подобен случай на затваряне на портата имаме и при крепостите на Абритус[30] и Германия[31]. Почти аналогичен е начинът на преграждане на втората крепост — Германия. Там също първоначално е президана и оставена малка потерна, а по-късно и тя е затворена. Този начин за доукрепяне на крепостите чрез зазиждане на портите, е бил практикуван през античността, а по-късно и през средновековието. За това могат да се приведат много примери от нашата страна, а така също и от съседните нам страни.

От северната порта към централния градски площад (форума) е водела главната улица с посока север — юг (кардо максимо). Нейното проучване е задача на бъдещите археологически разкопки.

ЗАПАДНА ПОРТА (обр. 12). Тя не е на средата на западната крепостна стена, а е изместена значително на юг. Намира се на разстояние почти две трети от северозападния ъгъл от цялата дължина на крепостната стена. Това е наложено от конфигурацията на терена, а освен това много от градовете от тази епоха наподбяват по плана си римските военни лагери. В южната си част местността е по-недостъпна, което осигурява по-добра защита на портата. През нея е минавал и главният път, идващ от Сингидунум (дн. Белград), вървящ по десния бряг на Дунава. Преминавайки през града, той е прехвърлял Огоста по дървен мост и е продължавал на изток към най-близката крепост Вариана. Основите на моста са били запазени до началото на нашето столетие и К. Шкорпил посочва мястото им в реката[32].

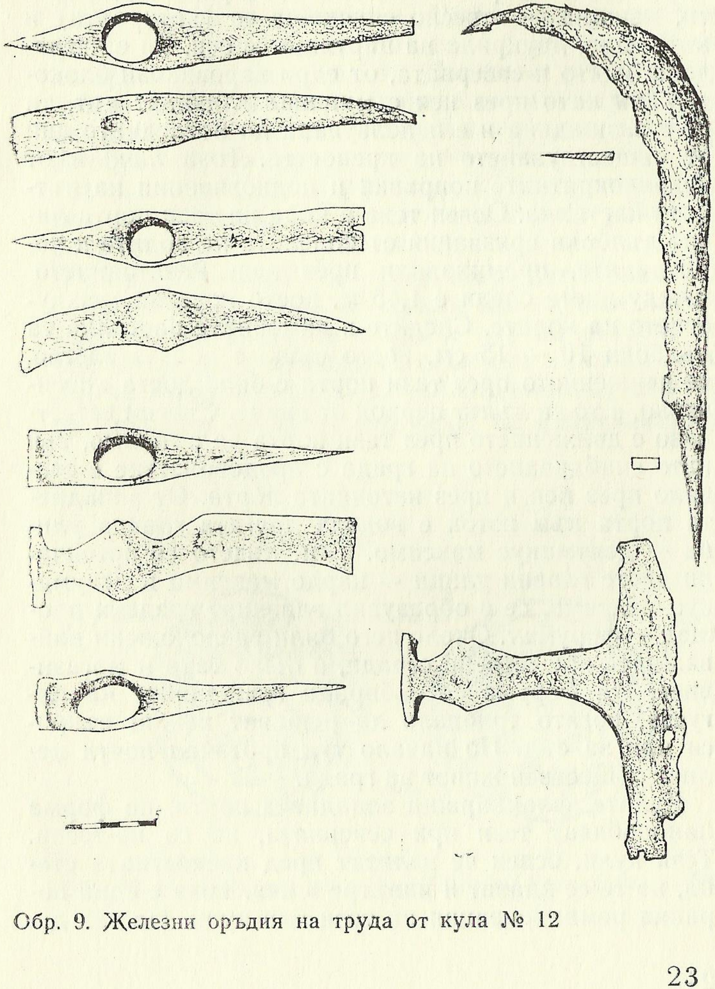

Обр. 9. Железни оръдия на труда от кула № 12

Западната порта също се е затваряла с две врати, външна — отвесно спускаща се (катаракта) и вътрешна, двукрила на въртящи се оси. Тя е изградена, както и северната, от едри варовикови блокове. Тъй като през нея е минавал главният път, тя не е зазиждана и е използувана до последните дни от съществуването на крепостта. Това личи и от неколкократните поправки и подновявания на пътната настилка. Освен това в пода на тази порта личат дълбоки врязвания от колелата на колите и колесниците, преминавали през нея· Разстоянието между двете следи е 1,45 м, което показва междуосието на колите. Следите в каменната настилка са дълбоки 10 — 15 см, което също е доказателство, че движението през тази порта е било доста интензивно, и то за дълъг период от време. Съвсем естествено е движението през тази порта да е голямо, тъй като снабдяването на града с продоволствие е ставало през нея и през източната порта. От западната порта към изток е водела другата главна улица — декуманус максимо. Там, където се пресичали двете главни улици — кардо максимо и декуманус максимо, се е образувал главният градски площад — форумът. Около него били разположени най-важните обществени сгради, а също така и магазините. На форума се събирали гражданите на Августа, когато трябвало да решават важни въпроси или за съд. По начало тук протичал почти целият обществен живот на града.

Кулите, фланкиращи западната порта, по форма наподобяват тези при северната, но са по-тесни. Тези кули, освен че излизат пред крепостната стена, но те се вдават и навътре в нея. Това е една по-ранна реминисценция на този тип кули. На тях денонощно бдели часови. Те наблюдавали кой влиза и кой излиза от крепостта. Щом слънцето залязвало, те спускали тежката падаща врата и затваряли крилата на вътрешната. Достъпът в града и излизането от него се прекратявало до изгрев слънце, когато отново се отваряли портите. Замирал животът по доскоро оживените улици, площади и храмове на града· Прекъсвал общественият живот, но продължавал в домовете, където робите вече разпалвали светилниците.

СТЪЛБИ — това са други съоръжения, свързани с крепостната стена. В досега проучената част от крепостната стена са открити три на северната и три на западната. Една от стълбите на северната и две на западната стена са еднораменни, другите три са двураменни, което ще рече, че изкачването по

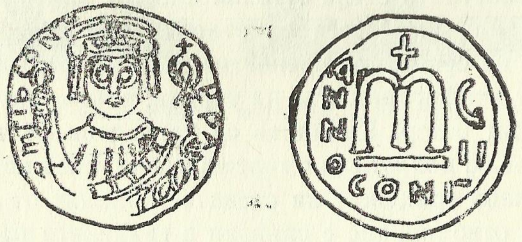

Обр. 10. Бронзова монета от имп. Тиберий Константин — 582 г.

тях е ставало от двете противоположни страни. Всички те са от вътрешната страна на крепостната стена и са конструктивно свързани с нея. Това е несъмнено доказателство, че са изградени едновременно с крепостта. Ширината и височината на стъпалата е една римска стъпка (около 29,6 см), а дължината им е около 1 м, което е близко до три римски стъпки. Тази дължина е осигурявала свободното движение на въоръжените с лъкове, копия, мечове и щитове римски войни. Мястото на стълбите не е произволно, то е грижливо подбрано, така че войниците да могат най-бързо и лесно да се придвижват до горния край на крепостната стена, на който и да било участък от нея. Освен това, издавайки се навътре от крепостната стена, те увеличавали дебелината ѝ на най-уязвимите места с още 1 м.

Градът бил ограден от всички страни с крепостна стена. За да може дъждовната вода да се оттича извън крепостта, римският строител е изградил в крепостната стена отточни канали, които я отвеждали навън. Досега са открити три отвора, и то само на северната крепостна стена. Това е наложено от конфигурацията на терена, чийто наклон е от юг към север. Каналите са изградени от тухли, а отгоре са похлупени с големи плочи, след което продължава градежът на стената. Единият от каналите за отводняване е свързан с градската канализационна мрежа, той е най-западният. Пред него е изградена шахта от тухли. От шахтата на юг бе проучена част от канал от тухли, споени с хоросан, а в

него се втича и едно отклонение откъм изток. Те са били вкопани в земята. Част от отводнителната канализация бе открита и в североизточната част на крепостта. Голяма част от улиците на града са били снабдени с подземна отводнителна канализация, а в по-малките те са били открити. Един надземен канал бе открит източно от портата на северната крепостна стена. Той е изграден от плоски покривни керемиди (тегули) до самата стена, за да събира дъждовната вода, стичаща се от крепостта, и я отвежда към портата, а оттам навън.

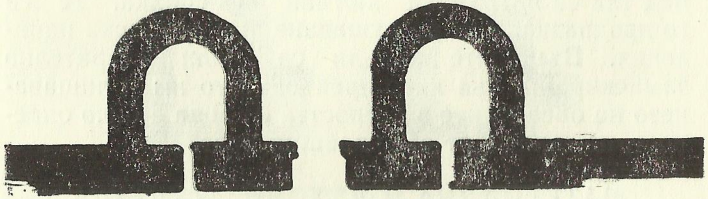

Обр. 11. План на северната порта на крепостта

Град Августа, както повечето градове от римската епоха, е бил снабден и с водопроводна мрежа. Главните канали, които довеждали водата до градовете, обикновено са зидани от камъни или тухли, споени с хоросан. Отвътре те били измазани със специално приготвен водонепроницаем хоросан. Вътрешната водопроводна мрежа е била изградена от керамични тръби. При досегашните разкопки тук бяха открити части от такива тръби за водопровод. Тъй като разкопките се провеждат около крепостната стена, все още не сме попаднали на вътрешни водопроводи или кладенци, каквито вероятно е имало и са използувани при прекъсване на главния водопровод. Под настилката на западната порта бе открита част от зидан водопровод. Дъното и страните му са изградени от тухли, споени с хоросан. Покривът му е от стреховидно поставени тухли, а над тях са натрупани камъни без спойка. Те са го предпазвали от разрушаване при вражески нападения. Външните канали са били старателно замаскирани, тъй като прекъсването им и лишаването на обсадените в крепостта от вода е било опасност, по-голяма от обсаждащия враг.

МАТЕРИАЛНА И ДУХОВНА КУЛТУРА

За задоволяване на ежедневните нужди на войниците и населението на Августа, както във всеки град от римската и ранновизантийската епохи, били развити различни занаяти. Преди всичко трябва да споменем строителството на сгради, водопроводи и свързаните с тях каменоделство и производство на строителна керамика. По време на археологическите разкопки бяха открити тухли и керемиди с различни печати, но несъмнено най-интересен е този с името на града (обр. 13.). Това е едно сигурно доказателство, че тук са съществували работилници за производство на строителна керамика. Пак във връзка със строителството са били развити дърводелството и железарството. Бяха намерени отделни произведения на железарството, но това още не ни даваше основание да твърдим, че те са дело на местни майстори. Основание да приемем това ни даде разкритата напоследък колективна находка от над двадесет оръдия на труда. Още повече, че една част от тях изглеждат недовършени. Заедно с тях бяха намерени и няколко бронзови съда и монети. Това ни дава точната дата на прекъсване на живота и спиране на производството в Августа.

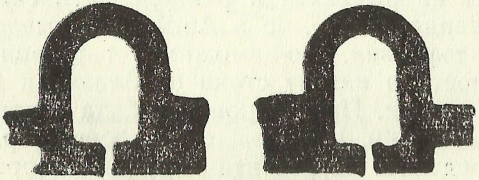

Обр. 12. План на западната порта на крепостта

По начин на изработка и предпочитания на изобразените божества върху оброчните плочки се вижда, че занаятите, тяхното развитие и процъфтяване се дължи на местното тракийско население. Произведенията им показват самобитен вкус, високо майсторство и сръчност, които не се придобиват за едно или две столетия. Дело на тяхното майсторство са надгробни и оброчни релефи, надписи на латински, множество накити (обр. 14), глинени съдове (обр. 15) и др.

Както повечето малки градове от римската епоха в провинция Мизия, и Августа не е секла монети. Градът и населението на околностите му са си служили с монети, сечени в централната римска монетарница и от почти всички монетарници на Балканския полуостров. Повечето монети са бронзови, малко сребърни и най-малко златни. Те принадлежат на римската и ранновизантийска епоха. Това е свидетелство, че в Августа е имало добре развита търговия. По-заможните търговци имали възможност да внасят стоки от близки и далечни външни пазари. При разкопките бяха открити внесени лампи (обр. 16), стъклени съдове (обр. 17) и други предмети. За развита търговия говорят и намерените везни от бронз и една каменна егзагия. Егзагията е мярка, върху която тежестта е обозначена в либри с латински цифри. Една либра е около 320 г, а на тази е посочено, че тежи XV — около 4 кг и 800 г· Не можем да определим точно тежестта й, тъй като част от нея е отчупена.

От експлоатацията първоначално на робския труд, а по-късно на зависимите селяни (колони) градската аристокрация натрупала големи богатства. Това й дало възможност да си строи разкошни

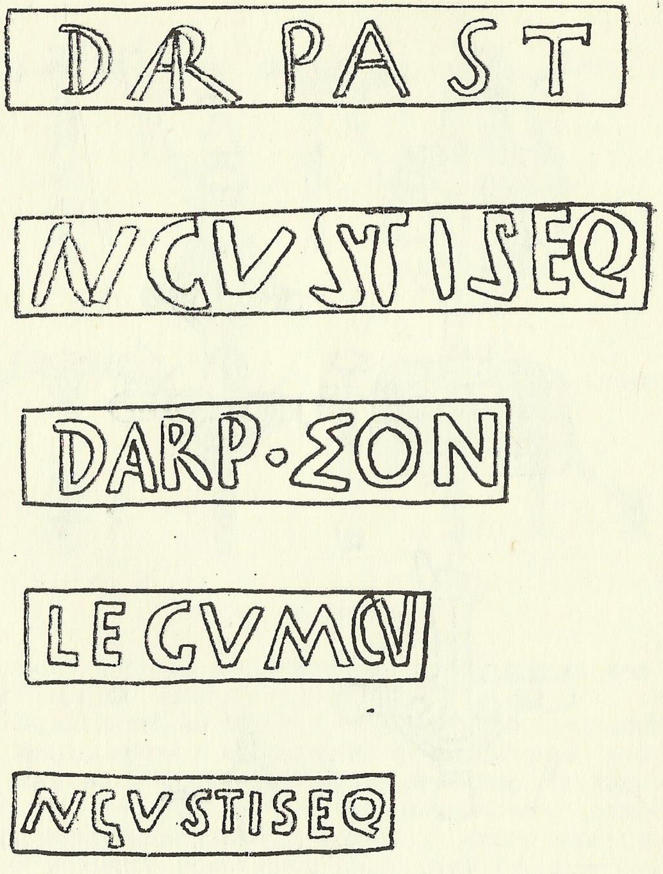

Обр. 13. Печати върху тухли

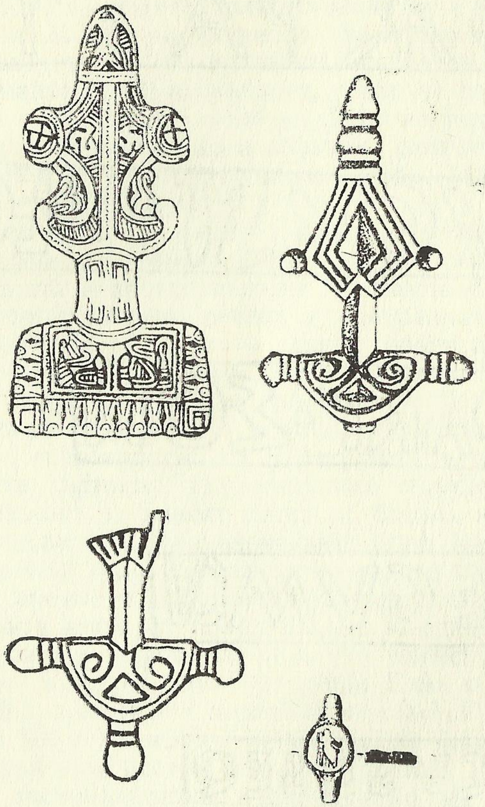

Обр. 14. Сребърни и бронзови фибули

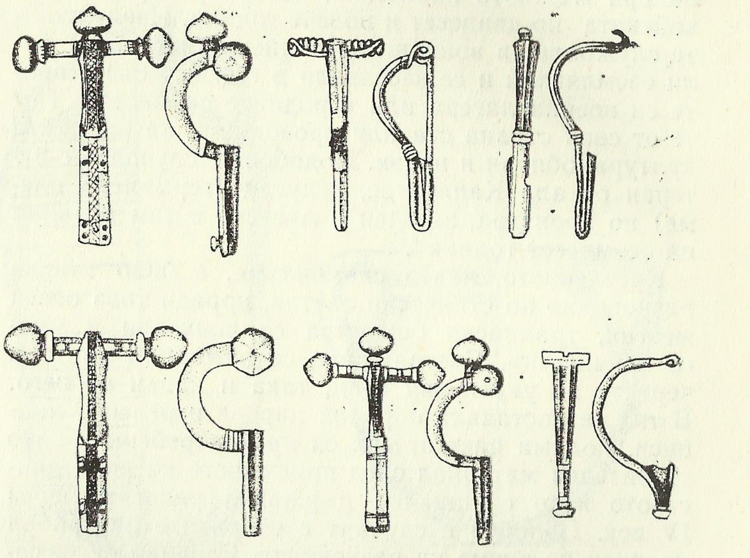

Обр. 14-а Фибули

жилища в града и да изгражда крайградски селскостопански имения (вили).

Населението на Августа се е състояло предимно от местни траки и преселници от различните провинции на обширната Римска империя. За етническата разнородност съдим по имената, изписани върху надгробните плочи, а също така и по божествата, почитани в града. Почти цялото население на околността е било под силното влияние на романизма. Романизацията е била по-силна за града и по-слаба за селата. Особено силна тя е била при мъжкото население, което прекарвало във войската по двадесет и повече години. Изслужилите службата си войници и уволнени (ветерани) били оземлявани и се заселвали в близост със старите си военни лагери или в родните си места. Там те от своя страна ставали проводници на римската култура, обичаи и нрави. Подобен е случаят с ветеран от ала Капитонис, хедуеец (германско племе) по произход, заселен в Августа и там починал на осемдесет години[33].

Населението, както споменахме, е било твърде разнородно по етнически състав, поради това освен местни, тракийски божества се почитали и много привнесени. Светилищата се намирали както в чертите на укрепения град, така и навън от него. В тях се поставяли оброчни дарове и релефи, надписи. Голяма част от тях са преупотребени като строителен материал след приемането на християнството като официална държавна религия през IV век. Подобен е случаят с откритите надгробни надписи по време на разкопките. Единият бе намерен при малката порта (потерна), а вторият в близост с кула № 11. И двата надписа са силно повредени вследствие на очукването им и пригаждане за вторична употреба. Вторият надпис (обр. 18) е върху хубав мраморен блок и е използуван два пъти като надгробен паметник.

Вероятно най-почитаните божества са били тракийският конник и келтското божество Епона (като покровителка на конете). Това е естествено, тъй като в Августа от основаването ѝ до нейната гибел непрекъснато са станували конни поделения. От изворите е известно, че първоначелно там е лагерувала ала Августа, а по-късно отред конници далматинци. Вероятно тук е стояла и една Астурийска ала. За това предположение основание ни дава един печат върху тухла. На печата се чете DARPAST Първото съкращение Дакия рипензис е свидетелство за производството на тухли и през късната античност.Този печат датира от времето след създаването на провинция Крайбрежна Дакия от имп. Аврелиан, т. е. след края на III в. Печатите със съкратеното име на провинция Крайбрежна Дакия често са придружени с името на римски станции като Акве, Диерна и др. Следователно в този случай

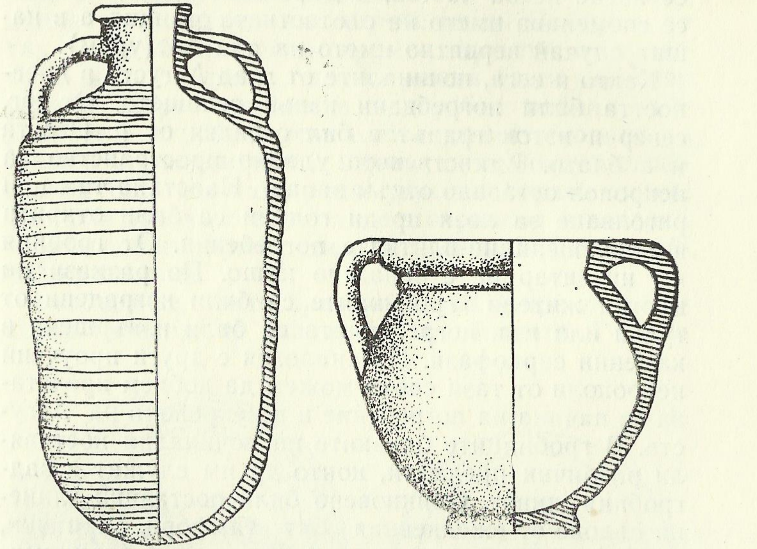

Обр. 15. Глинени съдове

се касае не за частен, а държавен печат, в който се споменава името на съответната станция, а в нашия случай вероятно името на ала Аст(урум).

Както и сега, починалите от град Августа в древността били погребвани извън селището. От юг, север и изток градът е бил ограден от р. Огоста и с блато. Единственото удобно пространство за некропол оставало откъм запад. Наистина там при риголване за лозя преди години са били открити и разрушени по-плитките погребения. От гробния им инвентар не е запазено нищо. По разкази на местни жители гробниците са били изградени от тухли или пък погребенията са били извършени в каменни саркофази. По аналогия с други проучени некрополи от тази епоха можем да добием представа за начина на погребение и в некропола на Августа. В гробниците близките на починалия поставяли различни предмети, които да им служат в задгробния живот. Обикновено били поставяни глинени съдове от ежедневния бит (амфори, панички, лампи), а също така и стъклени съдове (лакримарии и балсамарии). Умрелите били погребвани обикновено с дрехите и накитите си. От тях са се запазили копчета, фибули, пръстени, обеци и др. Освен това поставяли предмети, които показвали принадлежността на погребания към определена професия. Откриват се лекарски сандъчета с инструменти в тях, въоръжение или други предмети. Във връзка с поверието, че при преминаването в задгробния свят трябва да се преплува реката Стикс, където се заплаща на лодкаря Харон, в ръката или устата на умрелия поставяли т. н. „харонов обол“. Въз основа на предметите и монетите, поставяни в гробовете, се установява и времето

на погребението. Освен това гробовете били обозначени и с надгробни паметници. Те също ни дават данни за датиране на погребенията. Повечето от тях са на обикновени и скромни хора, но очевидно те са живели охолно, щом са могли да си издигнат такива добре изработени надгробни плочи. Най-ранната надгробна стела е от петдесетте години на I век[34]. От надписа ѝ е видно, че селището съществува още оттогава като укрепен военен лагер. Пак във връзка с тогавашните вярвания и поверия за задгробния живот след погребенията се устройвали угощения.

Разбира се, както приживе, така и при погребенията богатите се различават от бедните. Голяма

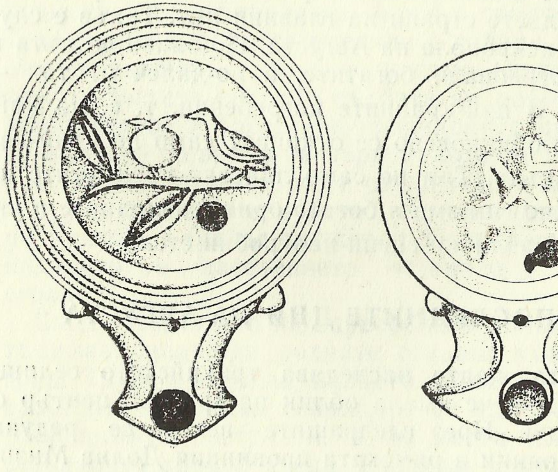

Обр. 16. Вносни глинени лампи

чест от робовладелците били погребвани с доста скъпи предмети, с които те не искали да се разделят. Гробните дарове ни дават представа за материалното състояние на погребания, за неговия етнически произход и др. Особено благодатни в това отношение са надгробните плочи. В тях винаги се посочват годините, занятието, народността и други данни за починалия. В повечето случаи надгробните плочи били украсявани с различни орнаменти, сцени, ликове на починалите и неговата фамилия или растителни орнаменти. При изработването на портрети са показани прически, различни видове облекла и накити.

Освен по богатството на погребалните дарове съсловната разлика личи и по местоположението на гробовете. Обикновено некрополите били разположени от двете страни на главния път. Такъв е случаят и с некропола на Августа. По-близо до пътя и града погребвали богатите, а по-далеч от тях — бедните. В най-крайните погребения, т. е. на най-бедните,, обикновено се откриват само по един-два глинени съда. Там не само липсват предметите на рзакош, но ги няма и богато орнаментираните и украсени с различни сцени надгробни стели.

ПОСЛЕДНИТЕ ДНИ НА АВГУСТА

Августа, която наследява тракийското селище, през II в. вече имала облик на градски център от тази епоха. През следващите векове се редуват мирни години в римската провинция Долна Мизия. Това са периоди на икономически и културен разцвет — населението необезпокоявано от вражески нашествия се отдавало на мирен и творчески труд. Тези мирни години се сменяли с години на вражески нападения — те носели само пожарища и смърт. Августа споделя съдбата на повечето укрепени градове и кастели в провинцията през средата на III в. по време на първите готски нашествия. Градът бил превзет, част от жителите му избити, а други отведени в робство. Крепостните стени са разрушени, а градът опожарен. Голяма част от имуществото на населението останало в горящите сгради.

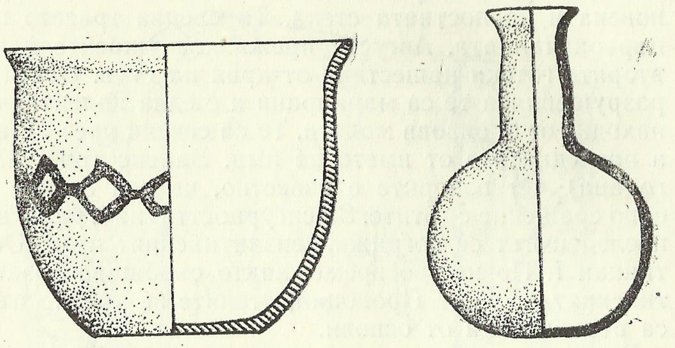

Обр. 17. Стъклени съдове

След оттеглянето на варварската вълна оцелелите се завърнали при родните огнища в опожарения град. Трудно било на малкото останали живи да възстановят отново селището. Те само заравнили разрушените постройки, а на места използували останалите здрави стени. Въпреки всички трудности, животът разцъфтял отново.

Вторият подем в икономическия и културен живот на Августа е през IV в. Тогава отново е възстановена и крепостната стена. Тя следва трасето на първоначалната. Августа преживява ужасите и на вторите готски нашествия от края на IV в. Освен с разрушенията те са маркирани и с една колективна находка от бронзови монети. Те са сечени през IV в., а последната е от името на имп. Валенс (364—378 година)· От изворите е известно, че той загива в едно сражение с готите. За сигурността на града за последен път се погрижил византийският имп. Юстиниан I. По негово време, както съобщава византийският хронист Прокопий, стените за трети път са възобновени от основи.

Вследствие на последователните разрушения и възобновявания на града тук се е натрупал културен пласт с дебелина до 1,80 м. Ясно се различават трите отделни слоя, маркиращи трите опожарявания на Августа. Един над други лежат основите и зидовете на различни сгради, строени последователно една след друга. Освен по време на войни, разрушения имаме и през мирни периоди. Старите, неудобни и износени сгради били разрушавани или преустроявани в по-удобни. Заедно с крепостната стена и сградите, многократно са преустройвани и подновявани и градските порти. През VI в. окончателно била зазидана северната порта на града.

Отделните строителни периоди най-добре личат в кула № 12 при западната порта. Постоянните преустройства са повишили нивото на града. При тази кула разликата между първоначалния ѝ праг и последния е повече от 1 м· Заедно с новите нива на града се налага да се повдигат уличните платна и свързаната с тях канализационна мрежа.

Разкритите по време на археологическите разкоп-

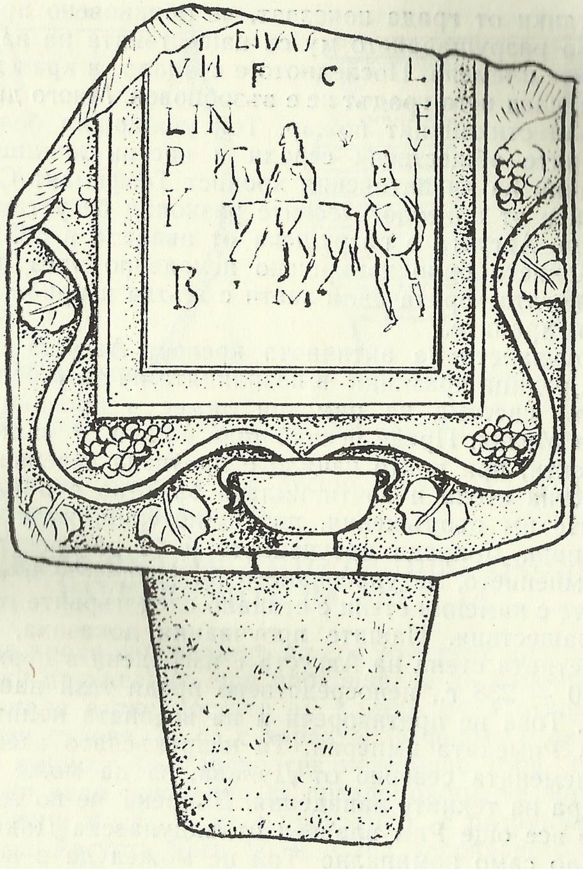

Обр. 18. Мраморна надгробна стела, използувана вторично като строителен материал

ки останки от града показват, че обикновено причина за разрушаването му са нашествията на варварските племена. Последното е станало в края на VI в. и след него градът не е възобновен. Много дни бушувал стихийният пожар. Той унищожил белокаменните обществени сгради и частни жилища. По данни на византийския хронист Теофилакт Симоката и от археологическите разкопки бе установено, че Августа е разрушена от аварите в 582 г. Нападението било извършено ненадейно през лятото, когато хората били заети с жътва и прибирането на храните.

Проучването на античната крепост Августа запълва редица празнини в познанията ни за укрепителната система на римския лимес в провинция Долна Мизия. Преди всичко това е един от малкото обекти, при който изцяло е проучена северната крепостна стена и почти цялата западна с прилежащите им съоръжения, порти, потерни, кули и стълбища. Допреди проучването ѝ бе разпространено мнението, че укрепването на градовете и кастелите с каменни стени е станало след първите готски нашествия. Нашите проучвания доказаха, че крепостната стена на Августа е изградена в периода 210 — 238 г., непосредствено преди тези нашествия. Това не противоречи и на военната политика на Римската империя. Тя непрекъснато следяла племената северно от Дунава, за да може да реагира на техните нападения. Въпреки че по това време все още Рим владеел отвъддунавска Дакия, то било само номинално. Той не можел да я контролира, което наложило и изоставянето ѝ в края на III в. по времето на имп. Аврелиан. Това показва, че не е нелогично да се изгради по-стабилна от-

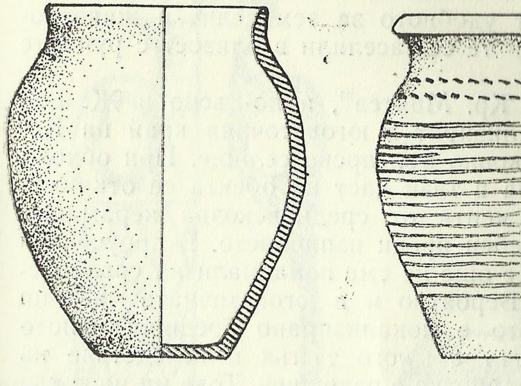

Обр. 19. Ранносредновековни глинени съдове

бранителна система на десния бряг на Дунава, звено от която е и Августа.

СЛАВЯНО-БЪЛГАРСКОТО СЕЛИЩЕ ОКОЛО РАЗВАЛИНИТЕ НА АВГУСТА

Още преди започването на спасителните археологически проучвания, при прокопаване на напоителни канали в околностите на Калето бяха открити глинени съдове. Те са с характерна форма и украса за ранното българско средновековие (обр. 19). Това ни даде основание да предположим, че животът в тази местност не е прекъснал с разрушаването на Августа през VI в. След започването на разкопките вече по-отблизо можехме да следим изкопните работи и да обходим местността. Тези проучвания потвърдиха мнението, че западно и югозападно от Калето след едно двувековно прекъсване е продължил животът. Нашите прадеди били привлечени от удобното за земеделие и животновъдство поле и те се заселили в близост с руините на Августа.

Освен това Кр. Миятев[35], а по-късно и Ж. Въжарова[36] локализират в югоизточния край на Калето средновековно българско селище. При обхождане на терена в тази част на обекта се откриват отделни фрагменти от средновековна керамика, украсена с гребен преди изпичането. В проучената досега част все още не сме попаднали на средновековен пласт. Вероятно и в югоизточната част на Калето, където е локализирано средновековното селище, пластът е много тънък и вследствие на машинната обработка е разрушен. Това ни навежда на мисълта, че животът тук е продължил само за кратко време.

Известни податки за средновековен некропол имаме западно от крепостта. Пак при изкопни работи за напоителни канали открили амфоровидна стомна и малко бронзово пръстенче със стилизиран гълъб върху плочката (обр. 20). Те са открити на доста голяма дълбочина заедно с човешки кости по сведение на работниците, работили на канала. Съдейки по ориентацията, погребението е християнско, но както на много места със запазване на част от езическия обряд, като поставянето на гробен дар — амфоровидна стомна. Тя е изработена от добре пречистена глина със сив цвят след изпичането. Отвън е украсена с мрежест орнамент от излъскани линии, направени преди изпичането на съда. В тази местност и преди са откривани подобни материали, но не е запазено нищо от тях.

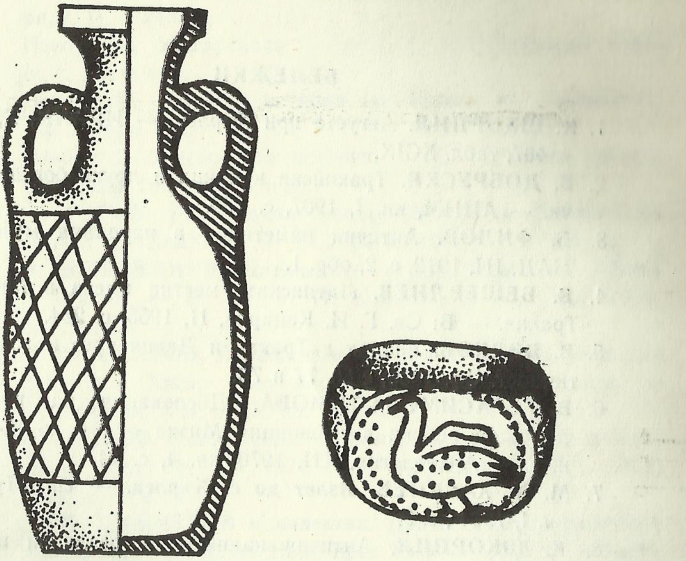

Обр. 20. Амфоровидна стомна и бронзов пръстен

БЕЛЕЖКИ

1. **К. ШКОРПИЛ.** Августа при Хърлец, — **ИРАИК, X, 1905,** с. 467, табл. XCIX.
2. **В. ДОБРУСКИ.** Тракийски конници и други богове яздачи. — АИНМ, кн. I, 1907, с. 135.
3. **Б. ФИЛОВ.** Антични паметници в народния музей. — ИАД, III, 1912, с. 2, обр. 1.
4. **В. БЕШЕВЛИЕВ.** Латинските местни имена в Мизия и Тракия. — В: Св. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 284.
5. **В. ВЕЛКОВ.** Градът в Тракия и Дакия през късната античност. Сф. 1959, с 60, 77 и 78.
6. **В. ГЕРАСИМОВА-ТОМОВА.** Дислокация на римските помощни войски в провинция Мизия от 44 до 86 г. на н. е. — Археология, XII, 1970, кн. 4, с. 24.
7. **М. Х. ХАСКИЕВ. Излет до с. Хърлец. — сп. „Турист“,** кн. I, 1904 , с. 9.
8. **К. ШКОРПИЛ.** Антични надписи от различни краища на България. — СбНУ, IV, 1891, с. 151.
9. **Б. ГЕРОВ.** Романизмът между Дунава и Балкана от Август до Хадриан, ГСУИФФ, XLV, 1948/49, с. 41.
10. **Б. ГЕРОВ.** Романизмът между Дунава и Балкана от Хадриан до Константин Велики. — ГСУИФФ, 1954, с. 90.
11. **Б. НИКОЛОВ.** Антични паметници от Врачанско. — ИАИ, XXX, 1967, с. 216, обр. 25 и 26.
12. **Сп. МАШОВ.** Епиграфски паметници от Врачански окръг. — Археология, XVII, 1975, кн. 3, с. 31 и Ранносредновековни фибули от Августа при с. Хърлец, Врачански окръг. — Археология, XVIII, 1976, кн. 1, с. 35.
13. Извори за българската история, т. II (Латински извори, т. II), Сф. 1958, с. 15 и 31.
14. Извори за българската история, т. II (Латински извори, т. I), с. 248.
15. Извори за българската история, т. II)Латински извори, т. II), с. 440.
16. Извори за старата история на Тракия и Македония, Сф. 1949, с. 440.
17. Извори за българската история, т. III (Гръцки извори, т. II), Сф. 1958, с. 291 и сл.
18. **Б. ГЕРОВ.** Романизмът между Дунава и Балкана от Август до Хадриан. — ГСУИФФ, 1948/49, XV, с. 4.
19. **В. БЕШЕВЛИЕВ.** Латинските местни имена в Мизия и Тракия. — В: Сб. Г. И. Кацаров, т. II, Сф, 1955, с. 279 и сл.
20. **К. МАДЖАРОВ.** Археологически проучвания на античния град при Хисар през последните двадесет години. — Археология, VII, 1965, кн. 3, с. 21.
21. **Т. ИВАНОВ.** Постижения на римската археология в България през 1944 — 1974 г. — Археология, XVI, 1974, кн. 4, с. 38 и сл.
22. **Д. П. ДИМИТРОВ и колектив.** Археологически разкопки в източния сектор на Нове през 1967 — 1969 г. — ИАИ, XXXIV, 1974, с. 138 и сл.
23. **Т. ИВАНОВ.** Укрепителната система на Абритус. — Археология, VIII, 1966, кн. 4, с. 9.
24. **Т. ИВАНОВ.** Разкопки в кастела Ятрум през 1962 г. — Археология, V, 1963, кн. 4, с. 9.
25. **К. ШКОРПИЛ.** Некоторые из дорог Восточной Болгарии. — ИРАИК ,X, 1905, с. 443 и сл.
26. Пак там.
27. Пак там.
28. **Т. ИВАНОВ.** Абритус, Разград, 1964, с. 19.
29. В. М. С., с. 109, № 36.
30. **Т. ИВАНОВ.** Укрепителната система на Абритус. — Археология, VIII, 1966, кн. 4, с. 18.

31. **Т. ИВАНОВ.** Проучвания на града през римската и ранновизантийската епоха в България (1944 — 1964). — Археология, VI, 1964, кн. 3, с. 35 и сл.
32. К. ШКОРПИЛ. Августа при Хърлец. — ИРАИК, X, 1905, с. 467. **В. ДОБРУСКИ.** Археологически издирвания в Западна България. — МСб, II, 1890, с. 37.
33. **Б. ФИЛОВ.** Антични паметници в народния музей. — ИАД, III. 1912, с. 2, обр. 1.
34. **Б. Геров.** Романизмът между Дунава и Балкана от Август до Хадриан. — ГСУИФФ, X V, 1948/49, № 11 и 12.
35. Кр. МИТЯЕВ. Славянската керамика. — Сф, 1948, с. 67, обр. 58.
36. **Ж. ВЪЖАРОВА.** Славянски и славянобългарски селища в българските земи от края на VI — XI век. — Сф. 1965, с. 135.